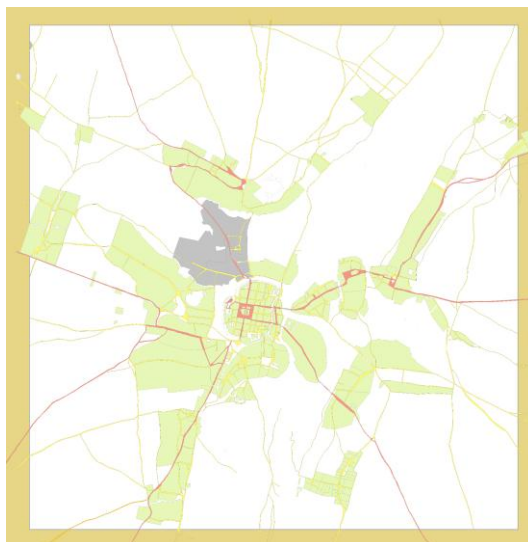

Przemysław BISKUPSKI*

OSADA ŚWIĘTEGO WOJCIECHA

Niniejszy artykuł poświęcony jest osadzie Świętego Wojciecha, która do końca XVIII w. była jedną z 29 osad otaczających miasto lokacyjne Poznań. W tekście przedstawiono krótką historię tej osady, jej przemiany przestrzenne dokonane w XIX i XX stuleciu, badania, które pozwoliły na odtworzenie dawnego historycznego krajobrazu Świętego Wojciecha z XVIII w.

Słowa kluczowe: garncarstwo, wyroby ceramiczne, cegielnia, wzgórze Świętego Wojciecha, kościół i klasztor Karmelitów, tożsamość, system wodny, krajobraz, młyny, ukształtowanie terenu, zieleń, podział własnościowy, komunikacja

* Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury Urbanistyki i Ochrony Dziedzictwa. ORCID: 0000-0003-4817-1610.

1. WPROWADZENIE. HISTORIA OSADY

Rys. 1. Kościół Świętego Wojciecha [fot. autora]

Rys. 2. Ulica Świętego Wojciecha obecnie. Widok od strony wzgórza w kierunku dawnego miasta lokacyjnego [fot. autora]

Jednym ze znaczących elementów osadniczych otaczających miasto lokacyjne Poznań była osada Świętego Wojciecha. Położona ona była na trasie komunikacyjnej wychodzącej z Poznania na północ do Wroniek, Wałcza, Piły i na północny zachód w kierunku Międzyrzecza i Szczecina. Położenie osady było w dość charakterystycznym przyrodniczo miejscu: na wzgórzu zwanym wzgórzem Świętego Wojciecha. Wzniesienie to znajdowało się w pradolinie rzeczek Bogdanki i Wierzbaka, które z dwóch stron opływały wzgórze, tworząc wyspę. Na wyspie tej zaraz obok wzgórza Świętego Wojciecha istniały jeszcze dwa charakterystyczne wzniesienia. Pierwsze z nich – Łysa Góra – położone było po północnej stronie (obecnie jest to wzniesienie przy pomniku Armii Poznań). Drugie wzgórze bez nazwy położone było na północny zachód od wzgórza Świętego Wojciecha (obecnie jest to teren przy cmentarzu dla zasłużonych). Te trzy wzniesienia tworzyły dość złożony i malowniczy zarazem układ dodatkowo eksponowany i wzmocniony przez otaczającą wodę, położenie w pradolinie rzeczek Bogdanki i Wierzbaka, oraz rozlokowanie na szczytach wzniesień dwóch kościołów Świętego Wojciecha i Świętego Józefa. Kościół Świętego Wojciecha był kościołem parafialnym natomiast Świętego Józefa należał do zakonu Karmelitów i był elementem kompleksu klasztorного (rys. 1, 11). Oba te kościoły wyraźnie dominowały nad okolicą.

Teren, na którym znajdowała się osada Świętego Wojciecha, należał do kościoła i parafii Świętego Wojciecha, a pod względem prawnym wieś ta była jurydyką, a więc posiadała odrębne prawa. Początki istnienia osady nie są znane. Wiadomo, że wieś ta podobnie jak Święty Marcin istniała jeszcze przed założeniem miasta lokacyjnego w 1253 r. Najstarsze średniowieczne ślady osadnictwa w tym rejonie odkryte zostały podczas badań archeologicznych i pochodzą z XI i XII w. (*Wzgórze Świętego Wojciecha* KMP 2012: 4, Kaczmarek, Karolczak, Zisopulu-Beja 11). Mieszkańcy osady Świętego Wojciecha przez cały okres istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów zajmowali się szeroko pojętym wyrobem ceramiki. Od przedmiotów codziennego użytku jak garnki, dzbany, misy, talerze itp. do ceramiki budowlanej jak cegły, dachówki, płyty podłogowe, kafle piecowe. Na szczególną uwagę zasługują tu wyroby ceramiczne codziennego użytku nie tylko ze względu na wyszukane wzory, ale również z uwagi na różnorodność stosowanych technik wyrobu dające wielobarwne naczynia majolikowe, pseudomajolikowe, fajansowe itp. Jakość wyrobów była na tyle wysoka, że Święty Wojciech zaopatrywał w swoje produkty nie tylko Poznań, ale również wiele innych miast Polski (*Wzgórze Świętego Wojciecha* KMP 2012 4, Kaczmarek, Karolczak, Zisopulu-Beja 19-28).

Układ kompozycyjny osady Świętego Wojciecha oparty był na obudowie trasy komunikacyjnej idącej od bramy Wronieckiej miasta lokacyjnego i przechodzącej przez wzgórze w kierunku północno-zachodnim. Obecnie jest to ul. Świętego Wojciecha (rys. 2-4).

Rys. 3. Fragment planu I. Lasoty 1784 przedstawiający wzgórze Świętego Wojciecha [Książkiewicz-Bartkowiak 2010]

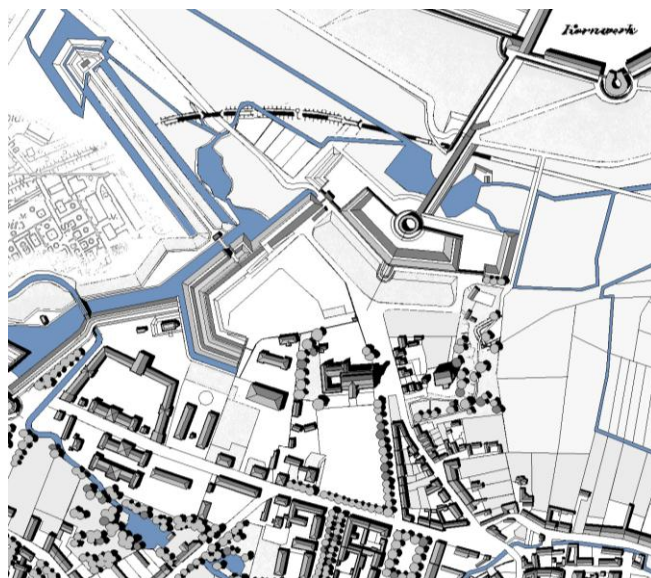

Rys. 4. Fragment planu Geyera z 1771-1777 przedstawiający wzgórze Świętego Wojciecha. Plan zorientowany na zachód [Książkiewicz-Bartkowiak 2010]

Oprócz tej głównej trasy istniała również druga równoległa droga skierowana bezpośrednio na północ na wprost do pobliskiej osady Winiary. I przy tej drodze również wytworzyła się zabudowa (rys. 3-4), choć widać wyraźnie, że droga ta miała drugoplanowe znaczenie. Poszczególne budynki położone były na nieregularnych, podłużnych i wielkościami różnych działkach, co mówi o ich średnio-

wiecznej metryce powstania oraz o braku jakiegś z góry zaplanowanej kompozycji osady. Poszczególne posesje powstawały na zasadzie doklejania kolejnej działki do już istniejących, a ich wielkość zależna była najprawdopodobniej od zamożności dzierżawcy. W centralnej części na szczycie, jak to już wcześniej zostało nadmienione, rozlokowane były dwa kościoły Świętego Wojciecha i Świętego Józefa wyraźnie górujące nad okolicą. Złożoność funkcjonalną osady Świętego Wojciecha uzupełniały: młyny (Przepadek, Podgórny, Podolnik), cmentarz dysydencki, cegielnia, oraz zajazd wraz z powozownią i stajnią. Przy zajęździe znajdował się też rynek garncarski. Układ taki istniał aż do początku XIX w. Można to zobaczyć na szeregu mapach z XVIII i początków XIX stulecia (rys. 3-4).

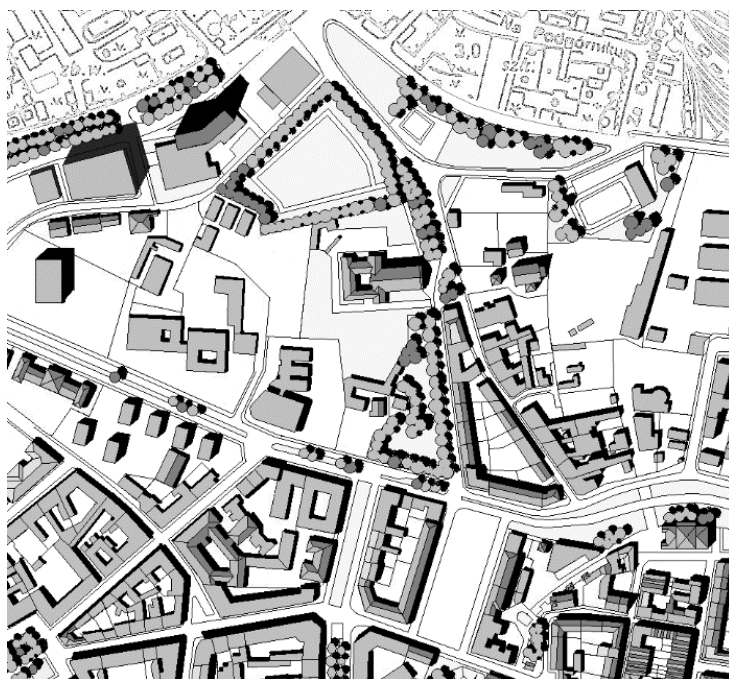
Wiek XIX przyniósł znaczące zmiany. Pierwszą z nich była kasata klasztorów i kościołów. Pruskie władze okupacyjne zajęły obydwie kościoły. Kościół Karmelitów Świętego Józefa przemianowano na kościół garnizonowy, a w klasztorze umieszczono wojsko. Powstał tu też lazaret. Kościół Świętego Wojciecha chciano przerobić na warownię z armatami, ale z tego zrezygnowano i ostatecznie oddano wiernym (*Wzgórze Świętego Wojciecha* KMP 2012 4, Matyaszczyk: 91-117). Od strony południowej klasztoru Karmelitów utworzono plac Parad przemianowany później na plac Działowy. Przy placu tym dla ukształtowania otoczenia placu wytyczona została nowa ulica (dzisiaj ul. Działowa), gdzie powstała nowa zabudowa. Największe zmiany nastąpiły od 1820 do 1860 r. i było to związane z budową fortyfikacji Twierdzy Poznań. Obwarowania te zostały pobudowane w północnej strefie osady (rys. 5).

Rys. 5. Plan przedstawiający obszar Świętego Wojciecha w XIX w. z widocznym układem fortyfikacji i zabudowy Twierdzy Poznań oraz przekształconym układem wodnym [oprac. własne]

Oprócz likwidacji szeregu budynków przekształcono cały system wodny, wprzęgając go w układ fos nowych fortyfikacji. Oprócz przekształconego układu wodnego zniknęły też charakterystyczne wzgórza Łysa Góra (cmentarz dysydencki) i wzniesienie bez nazwy. W miejscu wzgórz powstały elementy fortyfikacji oraz budynki uzupełniające jak magazyny, mieszkania biurowe i piekarnie. Po 1848 r. w strefie zachodniej osady wzniesiono koszarę wojskową wraz ze szpitalem. W drugiej połowie XIX w. w obszarze dawnej rzeczki Wierzbak wybudowano linię kolejową na nasypie. Wszystko to stworzyło już zupełnie inny pejzaż, w którym wzgórza przestało dominować, stając się małoistotnym elementem (rys. 5).

Na początku XX w. po likwidacji obwarowań Twierdzy Poznań system wodny Bogdanki i Wierzbaka zostaje skanalizowany i całkowicie znika z krajobrazu i otoczenia wzgórza Świętego Wojciecha (rys. 6). Do zasadniczych zmian w pejzażu tego miejsca doszło również w okresie powojennym. Pierwsze inwestycje, które zmieniły lokalny krajobraz, powstały w latach 60. i 70. XX w. Były to: lodowisko Bogdanka i sąsiadujące ze wzgórzem i lodowiskiem przedszkole. Kolejną zabudowa nie tylko ustawieniem, ale również skalą znacznie zdominowała zastany historyczny kontekst. Były to: hotel Polonez pobudowany pod koniec lat 70. XX w. oraz zrealizowany w ostatnich latach Urząd Marszałkowski (rys. 7) i osiedle deweloperskie na ul. Podgórnika (rys. 8).

Rys. 6. Plan przedstawiający obecny wygląd otoczenia dawnego wzgórza Świętego Wojciecha [oprac. własne]

Rys. 7. Najnowsze inwestycje powstałe w ostatnich dziesięcioleciach w otoczeniu wzgórza Świętego Wojciecha. Na pierwszym planie hotel „Polonez”, w głębi budynek Urzędu Marszałkowskiego [oprac. własne]

Rys. 8. Nowopowstały deweloperski zespół zabudowy mieszkalnej w otoczeniu wzgórza Świętego Wojciecha [oprac. własne]

Przeskalowane giganty zupełnie niepasujące do miejsca i kontekstu zdominowały otaczający pejzaż. Sprawily, że dawne wzgórze Świętego Wojciecha przestało istnieć w panoramie tej części miasta. Jest to kolejny przykład braku rozumienia, czym są tożsamość i jakość pejzażu, harmonia przestrzeni, kod kształtowania miast europejskich.

2. ZABUDOWA

Rys. 9. Zachowany gotycki kościół Świętego Wojciecha wraz z dzwonnica [oprac. własne]

Rys. 10. Kościół Świętego Józefa należący do klasztoru Karmelitów [oprac. własne]

W przestrzeni historycznej osady Świętego Wojciecha najważniejszymi budynkami były górujące nad całą okolicą dwa kościoły: Świętego Wojciecha i Świętego Józefa wraz z klasztorem Karmelitów. Oba te obiekty zachowały się do dzisiaj (rys. 9-10). W XVIII w. w obszarze historycznej osady oprócz wymienionych kościołów można było również zobaczyć budynki o zróżnicowanej funkcji, co przekładało się na bogactwo ich form i różną wielkość. Podstawową i najbardziej liczną zabudową były budynki mieszkalno-warsztatowe rozlokowane wzdłuż obu tras komunikacyjnych przechodzących przez wzgórze. Budynki znajdujące się bezpośrednio przy drogach ustawione były względem nich kalenicowo, jak i szczytowo. Jak widać, nie było tu ścisłej zasady. Układ budynków na poszczególnych posesjach często tworzył wewnętrzne podwórka. Na zachowanych nielicznych zdjęciach czy rycinach z XIX w. można zobaczyć, jak niektóre z nich wyglądały (rys. 11-13).

Rys. 11. Rysunek K.W. Kielisińskiego z 1840 r. przedstawiający wzgórze z kościołem Świętego Wojciecha. Na pierwszym planie zabudowa mieszkalna zróżnicowana pod względem nie tylko formy czy detalu, ale również zamożności

Rys. 12. Zdjęcie z drugiej połowy XIX w. przedstawiające jeden z budynków pierzei wschodniej ulicy Świętego Wojciecha [Archiwum Miasta Poznania]

Z opisów wynika, że spora część zabudowy mieszkalno-warsztatowej była zabudową o konstrukcji drewnianej szkieletowej, ryglowej, choć na rycinach Kielińskiego i Heinze'go (rys. 11 i 13) widoczne są również budynki murowane, co pozwala wnioskować, że zabudowa występująca w osadzie Świętego Wojciecha była raczej mieszana. Co do pozostałych obiektów występujących w omawianej osadzie, takich jak zajazd, zabudowa targowiska, młyny, cegielnia czy budynek cmentarny, wiedza na temat ich formy, jak i materiałów, z których były zbudowane, jest praktycznie żadna. Jedynie w niektórych przypadkach można w sposób przybliżony określić ich prawdopodobny wygląd.

I tak występujące po północnej stronie osady Świętego Wojciecha przy rzeczce Wierzbak trzy młyny Przepadek, Podgórnik i Podolnik z pewnością ich wygląd był zbliżony do młyna Dominikańskiego przedstawionego na rycinie K. Albertiego [Kaniecki 2004: 374].

Rys. 13. Obraz A. Heinze z 1862 r. przedstawiający widok na wzgórze Świętego Wojciecha od strony północno-wschodniej. Obok kościołów widoczna zabudowa mieszkalna [Dawny Poznań 1983]

Prawdopodobnie były to więc obiekty w całości drewniane parterowe z kamienną podmurówką przykryte dachem stromym dwuspadowym z naczółkami. Do pewnego stopnia można również określić zabudowę cegielni położonej w zachodniej części osady Świętego Wojciecha. Budynki cegielni widoczne są na mapie I. Lasoty z 1784 r. (rys. 3). Można z dużym prawdopodobieństwem powiedzieć, że były to parterowe wiaty przeznaczone do suszenia przygotowanych do wypału wyrobów oraz już wypalonej ceramiki przeznaczonej na sprzedaż. Sam wypał odbywał się prawdopodobnie w systemie poligonowym w specjalnie do tego przygotowanych dołach.

W przypadku wypału ceramiki użytkowej mógł już istnieć piec do tego przygotowany znajdujący się wewnątrz w budynku. O pozostałych obiektach zajazdu, zabudowaniach targowisk czy budynku cmentarnego trudno cokolwiek powiedzieć.

3. ODTWORZENIE KRAJOBRAZU OSADY ŚWIĘTEGO WOJCIECHA ORAZ JEGO OTOCZENIA

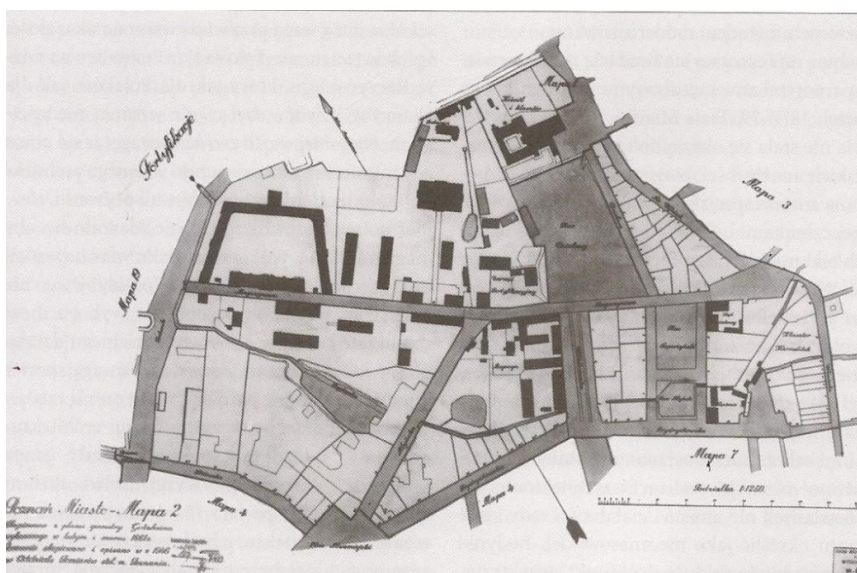
3.1. Układ własnościowy

Podstawą odtworzenia układu posesji osady Świętego Wojciecha jest mapa współczesnego podziału własnościowego tego obszaru oraz mapy z XVIII i XIX w., na których zaznaczono poszczególne działki. Najbardziej precyzyjny zapis kształtów i wielkości poszczególnych działek został przedstawiony na planie Gotzheina (mapa 2 i 3) z 1862 r. (rys. 16-17). Wcześniejsze opracowania z XVIII i z początków XIX w. niestety są mocno pod tym względem niedoskonałe, niemniej pokazują zakres obszarowy, na których posesje i zabudowa Świętego Wojciecha w okresie przedrozbiorowym się znajdowała (rys. 3-4). W czasie, kiedy Gotzhein wykonywał w 1862 r. inwentaryzację obszar Świętego Wojciecha był już mocno przekształcony. W strefie zachodniej dawnej osady istniała już wytyczona nowa ul. Działowa wraz z zabudową położoną na tyłach dawnych posesjach, gdzie dokonano wtórnego podziału. Istniały już też od strony północnej wzgórze fortyfikacji Twierdzy Poznań, które całkowicie zlikwidowały dawne posesje w tej strefie i nie pozostało po nich żadnego śladu. Dlatego też dość precyzyjnie można jedynie odtworzyć działki znajdujące się po południowej stronie wzgórza. Pozostałe, które znajdowały się na północ, można jedynie określić w sposób przybliżony, biorąc pod uwagę ukształtowanie cieków wodnych, które w niektórych fragmentach fortyfikacji pruskich pozostały niezmienione, a które określały dawne granice zewnętrzne zlikwidowanych posesji (rys. 4). Niewielkie zmiany w układzie działek zaszły również w południowej części osady, na posesjach znajdujących się zaraz przy bramie Wronieckiej miasta lokacyjnego. W okresie przedrozbiorowym znajdowały się tam zajazd i targowisko. Na planie Gotzheina z 1862 r. (rys. 15) widoczny jest w tym miejscu jedynie pusty plac.

Odpowiedź na to daje nam plan z 1803 r. wykonany prawdopodobnie jako plan regulacyjny do planu Dawida Gilly'ego z tego samego roku. Na planie tym widoczny jest sposób zagospodarowania i układ posesji południowej części osady Świętego Wojciecha. Fragment planu z 1803 r. pokazujący analizowany obszar został przedstawiony na rys. 18.

Rys. 14. Współczesny podział własnościowy obszaru Świętego Wojciecha [oprac. własne na bazie internetowej mapy katastralnej Geoportal Poznań]

Rys. 15. Inwentaryzacja Poznania wykonana przez Gotzheina w 1862 r. (mapa nr 2). Na planie widoczna południowo-zachodnia część osady świętego Wojciecha [Archiwum Państwowe Oddział w Poznaniu]

Rys. 16. Inwentaryzacja Poznania wykonana przez Gotzheina w 1862 r. (mapa nr 3). Na planie widoczna północno-wschodnia część osady Świętego Wojciecha [Archiwum Państwowe Oddział w Poznaniu]

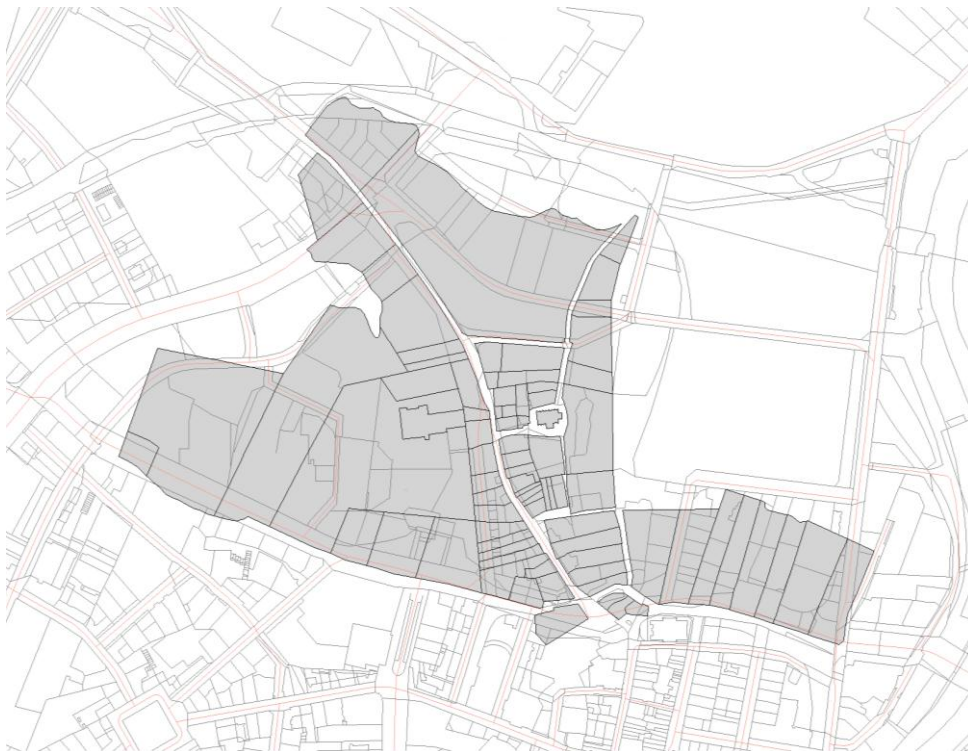

Rys. 17. Mapa współczesnego podziału własnościowego z zaznaczonymi liniami i posesjami, które zachowały swój kształt z okresu przedrozbiorowego [oprac. własne]

Rys. 18. Fragment planu z 1803 r. przedstawiający część zabudowy osady Świętego Wojciecha znajdującej się w południowej części przy bramie wronieckiej [Dział Ikonograficzny Biblioteki Uniwersyteckiej im. Adama Mickiewicza w Poznaniu]

Analiza porównawcza planów z przełomu XVIII i XIX w., planu Gotzheina z planem współczesnego planu podziału własnościowego pozwala na określenie tych linii podziału i tych posesji, które zachowały swój kształt z okresu przedrozbiorowego (rys. 17). Na bazie przeanalizowanego materiału sporządzony został najbardziej prawdopodobny układ posesji osady Świętego Wojciecha, który istniał w XVIII w. (rys. 19). W strefie południowej osady zaznaczone zostały wszystkie działki dochodzące bezpośrednio do murów miejskich miasta lokacyjnego. Należy nadmienić, że niektóre z nich znajdujące się blisko bramy Wronieckiej należały do miasta [Wzgórze Świętego Wojciecha, KMP 2012 4, Rutkowska 29-52). Tak więc administracyjnie nie były powiązane z osadą. Jednakże które to były działki – nie wiadomo. Dodatkowo usytuowanie, jak i forma posesji w tej strefie kompozycyjnie powiązane były z zabudową osady Świętego Wojciecha i należy je traktować jako jedną całość. Dlatego w niniejszym artykule wszystkie zostały zaznaczone jako przynależne analizowanej osadzie.

Rys. 19. Układ działek osady Świętego Wojciecha w XVIII w. w relacji do współczesnego podziału własnościowego [oprac. własne]

3.2. Zabudowa

Pierwszy dokładny zapis zabudowy w obszarze dawnej osady Świętego Wojciecha można zobaczyć na planie Roslera z 1862 r. (rys. 20). Wcześniejsze mapy nie mają tej dokładności. Mapa Roslera została wykonana w tym samym czasie co inwentaryzacja Gotzheina i zarejestrowała już stan dość mocno przekształcony. Chodzi głównie o obszar położony po północnej stronie wzgórza i w strefie nowych budynków przy placu Działowym (Kanonen Platz). Jednakże przyglądając się samej ul. Świętego Wojciecha zarówno na planie Roslera, jak i Gotzheina, widać, że przestrzeń ulicy jest jeszcze przed jej regulacją, czyli wyrównaniem pierzei.

Posiada charakterystyczne cofnięcia, wysunięcia i nieregularności, które są wynikiem ewolucyjnego procesu kształtowania zabudowy i budowania niepowtarzalnej w swojej formie przestrzeni pochodzącej jeszcze z czasów Rzeczypospolitej.

Rys. 20. Fragment planu Roslera pokazujący obszar Świętego Wojciecha [Książkiewicz-Bartkowiak 2010]

Rys. 21. Zabudowa wraz z posesjami z XVIII w. naniesiona na współczesny plan podziału własnościowego. Mapa pokazuje usytuowanie poszczególnych elementów dawnego krajobrazu w relacji do współczesnego kontekstu [oprac. własne]

Należy przyjąć, że zabudowa położona przy samej ulicy i w głębi posesji pokazana na planie Roslera w większości może pochodzić z okresu przedrozbiorowego. Do pewnego stopnia potwierdza ten fakt plan I. Lasoty z 1784 r. (rys. 3), na którym budynki ułożone są w podobny sposób. Zabudowa, która została pokazana na odwzorowanych posesjach (rys. 21), została wzięta z planu Roslera, planu I. Lasoty, ale również w części z planu Gilly’ego. z 1803 r. (rys. 18), gdzie we fragmencie jest widoczna.

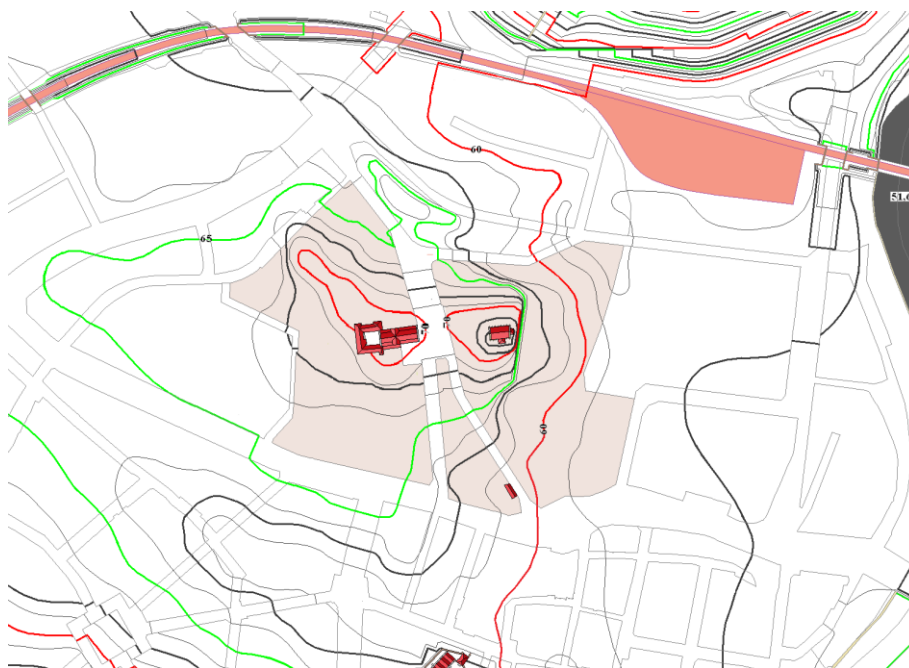

Rys. 22. Zdjęcie zachowanego budynku z początków XIX w., który miał być zajazdem, a najprawdopodobniej zajazd znajdował się na kolejnej nieistniejącej już działce [fot. autora]

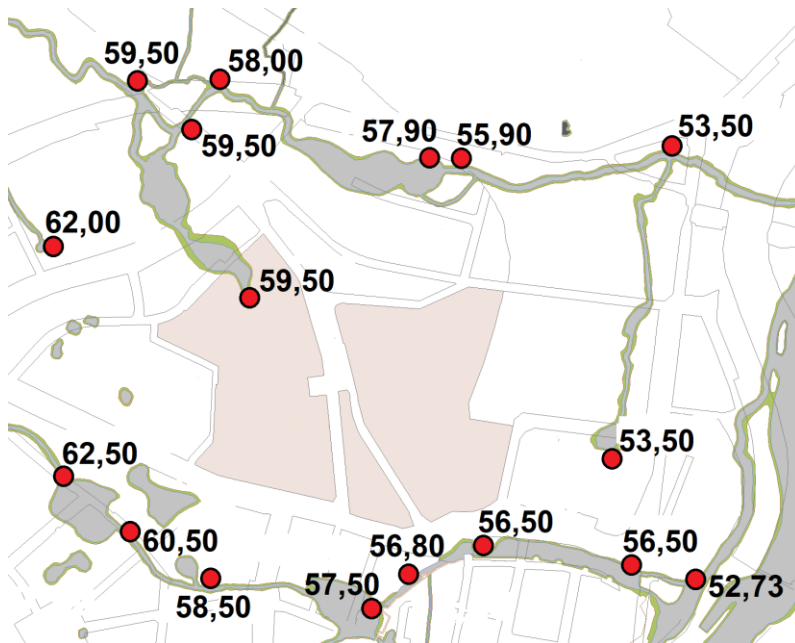
3.3. Ukształtowanie terenu

W relacji do obecnego ukształtowania terenu analizowany obszar Świętego Wojciecha w XVIII w. wyglądał zupełnie inaczej. Zmiany, które nastąpiły w ostatnich stuleciach, dotyczyły głównie obszarów otaczających osadę i polegały na zasypaniu i skanalizowaniu układów wodnych Bogdanki i Wierzbaka oraz zniwelowaniu wzniesień otaczających wzgórze Świętego Wojciecha. Dotyczyło to dwóch obszarów położonych na północ i na południe od dawnej osady. Zmiany te spowodowane były powstaniem w XIX w. elementów fortyfikacji pruskich Twierdzy Poznań oraz przekształceń terenu dokonanych już w XX w. w obrębie dzisiejszej ul. Solnej. Zniknięcie dawnych cieków wodnych Bogdanki i Wierzbaka oraz zniwelowanie otaczających osadę wzniesień w znacznym stopniu wypłaszczyło teren

i dzisiaj w obecnej przestrzeni Świętego Wojciecha trudno doszukać się tego dawnego krajobrazu osady. Natomiast to, co pozostało niezmiennie w rzeźbie terenu, to cała strefa, gdzie znajdowała się zabudowa, czyli obszar południowego stoku oraz samo wzgórze z kościołami. Potwierdzeniem są wejścia do obu kościołów (rys. 9-10) i budynku z początków XIX w. znajdujący się przy ul. Świętego Wojciecha, do którego wchodzi się z poziomu obecnej ulicy (rys. 22). Niewielkiej zmianie również uległ obszar zboczy wzgórza Świętego Wojciecha od strony wschodniej i częściowo zachodniej. Potwierdzają to nieliczne ryciny przedstawiające widoki na wzgórze (rys. 13). Przedstawiony tu dość skrótowo opis dokonanych w przeszłości zmian w ukształtowaniu terenu dawnej osady Świętego Wojciecha jest niezbędny do zrozumienia zakresu przeobrażeń. Punktem wyjścia do dalszych analiz i odtworzenia ukształtowania terenu z okresu przedrozbiorowego w obszarze wzgórza Świętego Wojciecha jest obecne ukształtowanie terenu (rys. 23), odtworzony układ wodny z XVIII stulecia badanego obszaru wraz z jego rzędnymi wysokościowymi (rys. 24), oraz te mapy z przełomu XVIII i XIX w., które obrazują kształt terenu (rys. 25-26). Analiza porównawcza materiałów wyjściowych pozwoliła na wstępne określenie ukształtowania analizowanego obszaru (rys. 27).

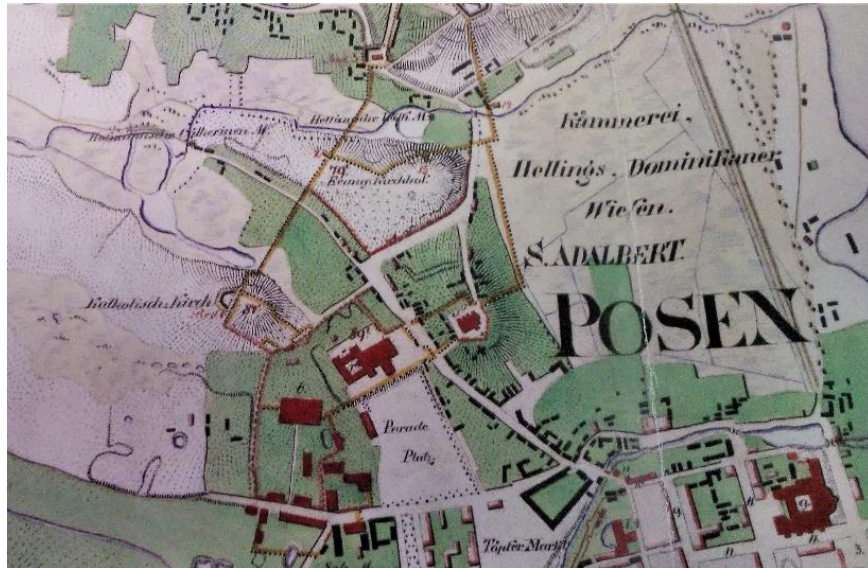
Rys. 23. Obecne ukształtowanie terenu wzgórza Świętego Wojciecha. Na planie zaznaczone zostały obiekty historyczne [oprac. autora]

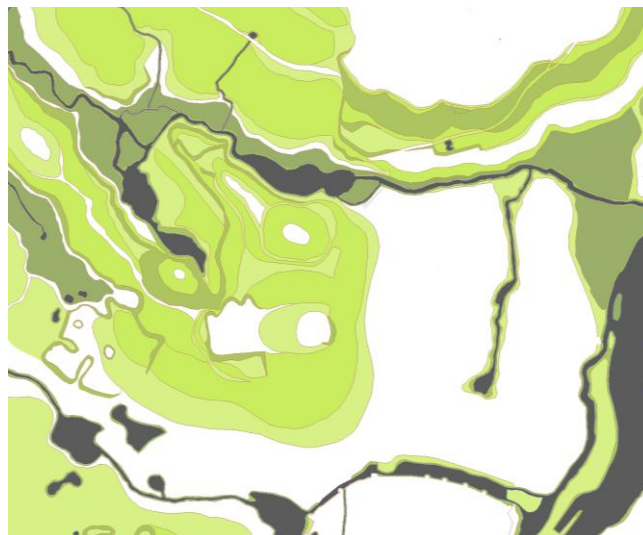
Rys. 24. Odtworzony układ wodny z XVIII w. wraz z jego rzędnymi wysokościowymi obszaru Świętego Wojciecha nałożony na współczesny układ kwartałów [oprac. własne]

Rys. 25. Fragment planu K. Grunda z 1780 r. przedstawiający obszar osady Świętego Wojciecha. Na planie zaznaczone są trzy charakterystyczne wzniesienia [Książkiewicz-Bartkowiak 2010]

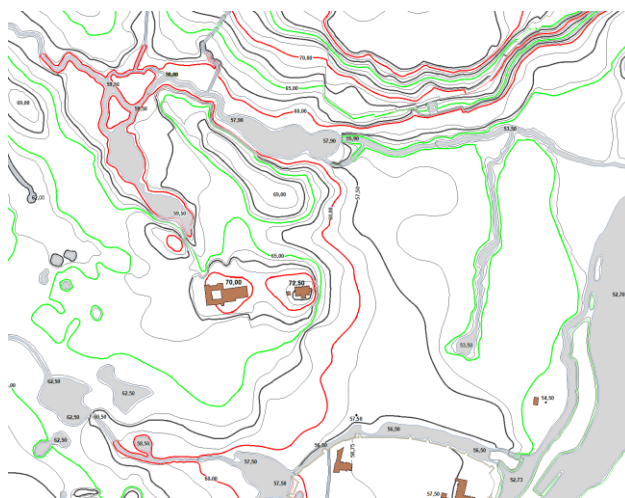

Rys. 26. Fragment planu z 1820 r. z osadą Św. Wojciecha. Układ terenu pokazany jest tu dość precyzyjnie. Spadki i skarpy terenu zaznaczone zostały w formie kreskowania. Im spadek większy, tym gęstsze kreskowanie. Na brązowo zaznaczone zostało ogrodzenie, wewnątrz którego składowano w tym czasie materiały potrzebne do budowy twierdzy [Książkiewicz-Bartkowiak 2010]

Rys. 27. Wstępne określenie ukształtowania terenu osady Świętego Wojciecha powstałe na bazie analizy porównawczej [oprac. własne]

Na bazie wstępnego określenia kształtu terenu (rys. 27), współczesnego ukształtowania badanego obszaru (rys. 23) oraz odtworzonego układu wodnego wraz z jego rzędnymi wysokościowymi stworzony został prawdopodobny wygląd terenu wzgórza Świętego Wojciecha i jego okolic (rys. 28). Dla pełniejszego wizerunku badanej struktury osadniczej do ukształtowania terenu dodana została zabudowa wraz z towarzyszącymi posesjami (rys. 25).

Rys. 28. Odtworzone ukształtowanie terenu wzgórza Świętego Wojciecha z XVIII w.
[oprac. własne]

Rys. 29. Odtworzone ukształtowanie terenu wzgórza Świętego Wojciecha wraz z zabudową
i towarzyszącymi działkami [oprac. własne]

3.4. Zieleń

W obszarze osady Świętego Wojciecha zieleń występowała w dwóch strefach: na poszczególnych posesjach oraz w przestrzeni publicznej. Zieleń związana z posesjami dotyczyła drzew owocowych ulokowanych w przydomowych ogródkach położonych na tyłach zabudowy i mniejszych lub większych uprawowych poletkach znajdujących się na tyłach posesji. Drzewa owocowe i krzewy można było spotkać również na miedzach rozdzielających poszczególne posesje. Wymienione tu elementy zieleni także występowały na działce należącej do zakonu Karmelitów. Wielkość posesji zajmowanej przez zakon skłania do wniosku, że większość terenu wykorzystywana była na pola uprawne, a tylko niewielką część zajmowały przyklasztorne ogrody. Jednakże w jaki sposób wyglądało zagospodarowanie otoczenia klasztoru, jak i podział na poszczególne jego części uprawowe – niestety nie wiadomo.

Druga strefa znajdowała się poza granicami poszczególnych działek w strefie publicznej. Na mapie pruskiej z 1820 r. nieznanego autora (rys. 26) zieleń wysoka została zaznaczona w formie kropek i można ją zobaczyć w kilku miejscach. Z planu tego wynika, że znacząca grupa zieleni rozłożona była po obu stronach wzdłuż całego przebiegu rzeczki Wierzbak, tworząc tu charakterystyczny pejzaż przyrzeczny. Na planie tym zieleń można również zobaczyć na obu wzgórzach przyległych do wzgórza Świętego Wojciecha, tj. na wzgórzu bez nazwy i na tak zwanej Łysej Górze, gdzie znajdował się cmentarz dysydencki.

Z planu z 1820 r. wynika, że zieleń wysoka w postaci mniej lub bardziej uporządkowanej występowała również w obszarach wydawałoby się przypadkowych. Należy jednak sądzić, że ich usytuowanie związane było w danym miejscu z podziałem pól uprawnych i łąk, które to otaczały wzgórze i osadę. Zieleń wysoka z pewnością występowała również wzdłuż tras i dróg komunikacyjnych, lecz tutaj przy Świętym Wojciechu nie miało to uporządkowanego charakteru. Na planie obok (rys. 30) przedstawione zostało rozlokowanie zieleni sporządzone na podstawie mapy z 1820 r. i powyższego opisu.

Z przeprowadzonej analizy przestrzenno-krajobrazowej wzgórza Świętego Wojciecha wyłania się obraz szczególny miejsca, który w pejzażu całej konurbacji poznańskiej tworzył wyróżniający się element. Wzgórze, na szczycie którego istniały dwa kościoły, widoczne było z daleka i stanowiło w otaczającym pejzażu istotny wyróżnik. Wokół wzgórza na zboczach rozlokowana była otaczająca zabudowa osady, a całość była zatopiona w pradolinie rzeczek Bogdanki i Wierzbaka. Wszystko to jest opisem pięknego, klasycznego i harmonijnego zarazem układu kompozycyjnego podziwianego w tak wielu miastach europejskich. Niestety, przez ostatnie 200 lat zrobiono wszystko, aby ten wyjątkowy układ zamazać (rys. 27-36).

Rys. 30. Ukazanie wszystkich elementów dawnego krajobrazu wzgórza Świętego Wojciecha łącznie z zielenią [oprac. własne]

Rys. 31. Widok na ul. Świętego Wojciecha od strony bramy wronieckiej w kierunku wzgórza kościelnego [oprac. własne]

Rys. 32. Ulica Świętego Wojciecha – widok w kierunku wzgórza kościelnego
[oprac. własne]

Rys. 33. Widok z drugiej strony wzgórza od strony północnej [oprac. własne]

Rys. 34. Centralna przestrzeń osady z dwoma kościołami Świętego Wojciecha i Świętego Józefa należące do klasztoru Karmelitów [oprac. własne]

Rys. 35. Widok od tylnej strony kościoła Świętego Wojciecha w kierunku miasta lokacyjnego. Widok na ulicę boczną idącą na tyłach kościoła i prowadzącą do osady Winiary [oprac. własne]

Rys. 36. Widok na wzgórze kościelne od strony północnej. Widoczna poboczna droga prowadząca do osady Winiary [oprac. własne]

Rys. 37. Widok z zewnątrz na osadę i wzgórze Świętego Wojciecha od strony wschodniej, od strony rzeki Warty [oprac. własne]

Rys. 38. Widok z zewnątrz na osadę i wzgórze Świętego Wojciecha od strony południowej. Obecnie ulica Młyńska [oprac. własne]

Rys. 39. Widok z lotu ptaka na całość założenia osady od strony południowej znad miasta lokacyjnego [oprac. własne]

Rys. 40. Widok z lotu ptaka na całość założenia osady od strony północnej znad osady Winiary [oprac. autora]

LITERATURA

- Biesiadka J., Gawlak A., Kucharski S., Wojciechowski M., 2006, *Twierdza Poznań o fortyfikacjach miasta Poznania w XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Rawelin, Poznań.
- Biskupski P., 2013, *Przekształcenia i rozwój przestrzeni Poznania oraz wybranych miast*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań.
- Kaniecki A., 2005, *Poznań życie miasta wodą pisane*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Kondziela H., 2017, *Stare miasto w Poznaniu zniszczenia odbudowa konserwacja 1945-2016*, Wydawnictwo Miejskie Poznań, Poznań.
- Kot H., 2003, *Poznań w grafice z tekstami Grzegorza Sporakowskiego*, Wydawnictwo Bonami, Poznań.
- Książkiewicz-Bartkowiak D. (red.), 2014, *Warta* (KMP 2014 1), Wydawnictwo Miejskie Poznań, Poznań.
- Matusik P., 2021, *Historia Poznania* tom II, Wydawnictwo Miejskie Poznań, Poznań.
- Ostrowska-Kęłłowska Z., 2009, *Architektura i budownictwo w Poznaniu w latach 1780-1880*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2009.
- Skuratowicz J. (red.), 2005, *Piękno Odzyskane* (KMP 2005 2), Wydawnictwo Miejskie, Poznań.
- Smura K., 2008, *Poznań spacer w czasie*, Wydawnictwo Debiuty, Poznań.
- Topolski J. (red.), 1988, *Dzieje Poznania*, t. I-IV, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.
- Warkoczewska M., 1967, *Poznań w starej fotografii*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Warkoczewska M., 1983, *Dawny Poznań*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Wiesiołowski J. (red.), 2012, *Wzgórze Świętego Wojciecha* (KMP 2012 4), Wydawnictwo Miejskie Poznań, Poznań 2012.

SETTELEMENT ŚWIĘTEGO WOJCIECHA

Summary

This article is devoted to settlement of Saint Albert, which until the end of the eighteenth century was one of the twenty nine settlements surrounding the charter of city Poznań. This article presents a short history of this settlement, its spatial changes made in the nineteenth and twenty century, and presents research that allowed for the reconstruction of the former landscape of Saint Albert's settlement from the eighteenth century. One of the significant settlement elements surrounding the city of Poznań was the settlement of St. Adalbert. This settlement was located on the transportation route going from Poznań north to Wronki, Wałcz, Piła and northwest towards Międzyrzecz and Szczecin. The location of the settlement was in a rather distinctive natural place namely on a hill called St. Adalbert's Hill. The hill was located in the valley of the Bogdanka and Wierzbak rivers, which flowed around the hill on both sides, forming an island. On this island, right next to St. Adalbert's Hill, there were two more characteristic hills. The first was named Lysa Góra and was located on the northern side (now it is the hill near the monument to the Poznań Army). The second hill without a name was located to the northwest of St. Adalbert's Hill (now it is the area near the cemetery for the distinguished).

Keywords: Pottery, ceramic products, brickyard, St. Adalbert's Hill, Carmelite church and monastery, identity, water system, landscape, mills, terrain